

Tusculum

2023
SOLIN-16

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Dražan Maršić
Ivana Odža
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kaić

Tisak

Jafra Print d. o. o.

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

16

Solin, 2023.

Sadržaj

7-22	Vedran Katavić	Zaštitna arheološka istraživanja na trasi salonitanskoga vodovoda
23-39	Jure Margeta	Utjecaj olovne cijevi na održivost rimskoga vodoopskrbnog sustava
41-61	Luka Donadini	Religija, kult i moralnost u Saloni (II) Misteriji u čast Velikoj Majci
63-76	Nino Švonja	Antički spoliji pronađeni na tzv. Zaobilaznici u Solinu
77-86	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Četiri epigrafska spolija <i>in situ</i> u Šupljoj crkvi i predjelu Vukšići u Solinu
87-94	Dino Demicheli – Krešimir Grbavac	Nadgrobní titul djevojčice Valerije Procile iz Kule 15 na sjevernim salonitanskim bedemima
95-99	Saša Denegri	Kasnoantički brodolom kod Slatina na otoku Čiovu
101-111	Marko Matijević	Građa iz solinske povijesti (I)
113-149	Ivan Grubišić – Mario Bubić	Vranjičko-solinski Grubići Patkasi i solinski Grubići Škombre
151-161	Ivana Odža	Emocionalni regionalizam Tome Podruga
163-196	Mirko Jankov	Iz riznice svjetovnoga repertoara Pučkih pivača Gospe od Otoka – Solin: Transkripcije i jezično-glazbena analiza osam tradicijskih napjeva (dio drugi: ženski i dijaloški tekstovi)
197-216	Arsen Duplančić	Bibliografija Milana Ivaniševića (1963. – 2020.)
217-218		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Ana Demicheli – Dino Demicheli

Četiri epigrafska spolija *in situ* u Šupljoj crkvi i predjelu Vukšići u Solinu

Ana Demicheli
Matoševa 241
HR, 21210 Solin
a_podrug@yahoo.com

Dino Demicheli
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
I. Lučića 3
HR, 10000 Zagreb
ddemiche@ffzg.hr

U članku se donose četiri dosad neobjavljena epigrafska spomenika koji su pronađeni na području današnjega Solina, a nekoć su pripadali Istočnoj odnosno Sjevernoj salonitanskoj nekropoli. Svi su u funkciji spolija, a radi se o trima fragmentima i jednome cjelovitom spomeniku. Dva su spomenika ugrađena u danas napuštene i ruševne kuće u solinskome predjelu Sveti Kajo (Vukšići), dok se druga dva nalaze ugrađena u pod narteksa ranokršćanske bazilike na lokalitetu Šuplja crkva. Sva četiri spomenika nadgrobnoga su karaktera, a na njima su pročitana imena sedmero ljudi. Onomastički gledano, repertoar imena u Dalmaciji obogaćen je za nekoliko novih imena, a tu je i potvrda italskoga toponima *Tuder* koji također dosad nije bio zabilježen u Dalmaciji.

Ključne riječi: Salona, epigrafski spomenici, spoliji, onomastika, Tuder

UDK: 003.071(497.583 Solin)"652"
81'373.23(398 Salona)=124'02

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 3. rujna 2023.

Spomenici iz Šuplje crkve

Na lokalitetu Šuplja crkva u Solinu pronađeno je više antičkih epigrafskih spomenika koji su bili iskorišteni pri gradnji srednjovjekovne crkve sv. Petra i Mojsija. Ovaj lokalitet obiluje sekundarno iskorištenim antičkim materijalom te je prilikom arheoloških istraživanja dosad pronađeno više desetaka natpisa i ulomaka arhitektonske plastike koji su stariji i od srednjovjekovne crkve i od ranokršćanske bazilike. Naime, srednjovjekovna je crkva podignuta unutar ranokršćanske bazilike čija se gradnja može datirati u 6. ili čak u 5. stoljeće. Bazilika je nastala uz dio nekadašnje Istočne salonitanske nekropole koja se protezala od istočnih gradskih vrata (tzv. *Porta Andetria*), a vodila je prema današnjemu Majdanu pored kojega je izvor rijeke Jadr. Lokalitet je otkriven relativno kasno, no već su prva istraživanja godine 1931., koja je vodio Ejnar Dyggve, dala izvrsne rezultate. Dyggve je otkrio više natpisa koji su bili u funkciji spolija, bilo kao dio crkvene, bilo kao grobljanske arhitekture.¹ Natpisi koji su pronađeni

uglavnom su nadgrobnoga karaktera, što je i očekivano, s obzirom na smještaj trase rimske nekropole u blizini. Većina natpisa koja je pronađena na ovom lokalitetu danas je pohranjena u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, a dio ih se još uvijek nalazi *in situ*. S obzirom na to da lokalitet nije u potpunosti istražen, nema sumnje da se u arhitekturi obiju crkava nalazi još epigrafskih spomenika.²

U podu narteksa ranokršćanske bazilike tri su natpisa koja su ugrađena jedan do drugoga (sl. 1).³ Za jedan se od ovih spomenika zna da je bio pronađen 1931. godine. To je stela Kvinta Pompeja Fedra, uklesana na grčkome jeziku i objavljena zajedno s ostalim natpisima iz Dyggveovih istraživanja.⁴ Ostala dva o kojima je ovdje riječ Dyggve nije dokumentirao te se ne zna je li ih pronašao (ali nije dokumentirao) ili su otkriveni tek početkom ovoga stoljeća kada je istraživanja Šuplje crkve vodio Mate Zekan. Od preostala dva spomenika koje ovdje donosimo, jedan je cjelovit, dok je kod drugoga sačuvan donji dio natpisa.

1 O natpisima iz Dyggveovih istraživanja v. D. Demicheli 2017; M. Sanader – D. Demicheli 2017.

2 Nedavnim je pregledom lokaliteta utvrđeno postojanje još dvaju novih natpisa. Spomenuti je pregled, kao i ovaj članak, napravljen u okviru projekta *Novi životi antičkih natpisa: epigrafski spoliji na području srednje Dalmacije* koji financira Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ IP-2019-04-3537).

3 Autor svih fotografija u ovome članku je Dino Demicheli.

4 D. Demicheli 2017, str. 186-187.

Slika 1
Položaj natpisa u nartekstu ranokršćanske bazilike (Šuplja crkva)

1. Titul Atije Munite

Titul je čitav, no djelomično je sa svoje gornje lijeve strane prekriven donjim dijelom sarkofaga koji je najvjerojatnije premješten na ovo mjesto u srednjem vijeku ili tijekom nekih od istraživanja (sl. 2). Radi se o jednostavno izrađenoj, ponešto izduženoj pravokutnoj ploči čije je natpisno polje sa svih strana obrubljeno dvostrukom profilacijom u obliku obrnutoga kimatija (*cyma reversa*). Po površini natpisnoga polja vidljivi su tragovi obrade nazubljenim dlijetom. Dimenzije spomenika su: visina 78 cm, širina 53 cm, debljina 15 cm. Slova natpisa su pravilna, ali nisu najbolje kvalitete te su nešto pliće klesana. Njihova visina u prvome je retku 6,5 cm, dok u drugome i trećemu iznosi 4 cm. Natpis je uklesan u tri retka i glasi:

*D(is) M(anibus)
Attiae C(ai) f(iliae)
Munitae*

Prijevod: *Bogovima Manima. Atiji Muniti, Gajevoj kćeri.*

Kako je vidljivo, radi se o jednostavnome tekstu koji sadržava poprilično šturu informaciju. Pokojnici znamo samo ime i to da joj se otac zvao Gaj Atije, dok su ostali podatci koji često stoje na natpisima (godine života i ime komemoratora) ovdje izostali. Polovica natpisnoga polja ostala je neispunjena, stoga je moguće da je Atija Munita ovaj spomenik unaprijed pripremila, a da je informacija o tome koliko je živjela trebala biti naknadno uklesana. Bez obzira na reducirane informacije, natpis je donio potvrdu kognomena *Munita* koji dosad nije bio zabilježen u Dalmaciji, a u Carstvu je iznimno rijedak (uključujući i muški oblik *Munitus*).⁵ Gentilicij *Attius* u Dalmaciji je potvrđen dvadesetak puta, uglavnom se radi o Italicima,⁶ no nijedan natpis koji spominje muškoga pripadnika ove obitelji nema zabilježeno predime *Caius*. Najučestalije je *Marcus*, a na jednome se natpisu iz Salone spominju četiri pripadnika ove obitelji od kojih trojica nose predime *Marcus*.⁷ Natpis bi se na temelju izražavanja filijacije uz kraticu *D(is) M(anibus)* te izgleda spomenika mogao datirati u razdoblje 1. polovine 2. stoljeća.

5 OPEL vol. 3, str. 90, s. v. *Munitus*.

6 G. Alföldy 1969, str. 63, s. v. *Attius*.

7 CL 3, 2197 (Salona).

Slika 2
 Nadgrobni titul Atije Munite

2. Nadgrobni spomenik s više imena

Radi se o donjoj polovici veće natpisne ploče koja se može okarakterizirati kao titul (sl. 3). Ploča je razlomljena na tri dijela, oštećena je sa svih strana, s tim da se s lijeve i desne strane vide ostatci profilacije. Površina spomenika prekrivena je skramom koja se nataložila od vode, jer čitav lokalitet često plavi radi blizine rijeke Jadrta koja protječe nekoliko metara južno od crkve. Natpis je po površini dosta izlizan, posebice po okomici sredine, a budući da je kamen prelomljen, na nekim su se mjestima oštetila slova natpisa. Čini se da je znak interpunkcije u obliku trokuta bio uklesan nakon svake riječi, no zbog stanja u kojemu se natpis nalazi, ovo nije moguće potvrditi. Dimenzije fragmenta su: visina 62 cm, dužina 100 cm, debljina 6,5 cm. Veličina slova u prvome retku iznosi 4,6 – 4,3 cm, u drugome 4,3 cm, u trećemu 3,9 cm, u četvrtome 3,5 – 3,3 cm, u petome 3,3 cm te u šestome 2,5 cm. Natpis je klesan pravilnim slovima kvadratne kapitale, a tekst se može čitati u šest redaka:

 [-----]+[-----]
 et amicis ben[e]merentibus
 Cn(aeo) Caes[i]o Epi[ty]nchano et
 L(ucio) Maltinio Ph[il]ologo
 5 Caesia Amara[n]tis et Caesia
 Primi[tiv]a. Loc[um] [d]ede[r]unt C(aio) Funi(o)
 Allo H[er]meti s[ep]ulc[us]ri.

Prijevod: [-----] i zaslužnim prijateljima Gneju Ceziju Epitinhanu i Luciju Maltiniju Filologu, Cezija Amaran-tida i Cezija Primitiva. Grobno su mjesto dale (i) Gaju Funiju Alu Hermetu.

Radi se o kvalitetno izrađenoj natpisu za koji je klesar pazio da ni jednu riječ ne prekida na kraju retka i nastavlja u idućem, što je inače bio vrlo čest slučaj kod manje vještih majstora. Obje komemoratorice imaju gentilicij *Caesia*, a s obzirom na kognomen barem jedne od njih smatramo da se radi o oslobođenicama. Nije poznato koliko redaka natpisa nedostaje, a pretpostavljamo da se natpis primarno odnosio na njihova gospodara ili koju drugu blisku osobu, no isključili bismo djecu i roditelje. Djecu iz razumljivih razloga, a sumnjamo da bi se na spomeniku kojega od roditelja ili njih oboje našla imena i njihovih prijatelja. Kako se radi o osobama s rimskim građanskim pravom, moguće je da je spomenik bio postavljen i za njihove oslobođenike. Braća i sestre također bi dolazila u obzir, no smatramo da je to manje vjerojatno zbog istoga razloga koji se odnosi i na roditelje. Vidljivi dio natpisa započinje riječima *et amicis benemerentibus*, frazom koja dosad nije u cjelovito napisanome obliku potvrđena u Dalmaciji.⁸ Osim toga, fraza *amicis benemerentibus*⁹ (i kao *bene merentibus*) mahom se javlja pri kraju natpisa i dolazi nakon imena osoba koje su smatrane nečijim zaslužnim prijateljima.

Tri od pet osoba imaju gentilicij *Caesius/Caesia*, od kojih dvoje imaju grčki kognomen, *Epitynchanus* i *Amarantis*, što snažno upućuje na oslobođenički status, dok kognomen *Primitiva* to ne sugerira nužno, već se zbog istoga gentilicija i konteksta to može pretpostaviti. Četvrta osoba ima latinski gentilicij *Maltinius*, no kognomen *Philologus* je grčki, što dodatno potvrđuje pretpostavku o skupini oslobođenika. Gentilicij *Caesius* italskoga je podrijetla, poprilično je čest, a u Dalmaciji je posvjedočen

8 Na natpisu CIL 3, 9292 (Salona) ova je fraza uklesana u obliku *amicis b(ene) m(erentibus)*.

9 Složeni pridjev *bemenerens* ponekad se u antici percipirao kao jedna riječ, a ponekad se razlagao na prilog *bene* i pridjev *merens*, što bi rezultiralo različitim uporabama na natpisima, poglavito u dativu.

Slika 3
Nadgrobní natpis za više osoba

nešto manje od trideset puta.¹⁰ Najviše je primjera iz Salone, s više od polovice potvrda ovoga imena. Ovaj natpis jako dobro nadopunjuje postojeću društvenu sliku nositelja ovoga gentilicija te se može pretpostaviti da je obitelj *Caesii* u Saloni imala veći broj oslobođenika.¹¹ Sudeći prema predimenu jednoga od ovdje spomenutih, njegov se bivši gospodar zvao *Cnaeus Caesius*, no predime *Cnaeus* u Saloni dosad nije potvrđeno s gentilicijem *Caesius*. Gentilicij *Maltinius* italskoga je podrijetla i vrlo je rijedak na natpisima te se javlja samo u Italiji i Dalmaciji. Budući da je najbolje posvjedočen u IV. italskoj regiji (*Samnium*), Alföldy smatra da mu je ishodište grad *Nursia*, odakle se proširio na Dalmaciju.¹² Na salonitanskome je području, osim oblika *Maltinia/Maltinius*,¹³ potvrđen i oblik *Maltilius*¹⁴ te se smatra da se radi o istome imenu.¹⁵ Pripadnika ove obitelji s predimonom *Lucius* nema u Italiji, a u

Dalmaciji se javlja ime *Lucius Maltinius Abascantus* na radioničkim pečatima na opekama. Ovi su pečati, osim u Saloni, potvrđeni na nekoliko lokaliteta u Dalmaciji od Jadera do Narone. Stoga je John Wilkes pretpostavio, na temelju već otprije poznatoga nadgrobnoga spomenika na kojemu je zabilježen ovaj gentilicij, da se radi o salonitanskome vlasniku keramičke radionice.¹⁶ Pronalazak još jednoga natpisa na kojem se spominje Lucije Maltinije još snažnije ide u korist ovoj pretpostavci. Izravnu vezu između Lucija Maltinija Abaskanta i Lucija Maltinija Filologa zasad ne možemo ustanoviti, no možemo je pretpostaviti.

Gentilicij *Funius* dosad nije bio zabilježen u Dalmaciji, a ni u ostatku Carstva nema brojne potvrde.¹⁷

Kognomen *Epitynchanus* nesumnjivo je grčkoga podrijetla, a vrijedan je podatak da je i ovo ime u Dalmaciji prvi put zabilježeno na ovome natpisu.¹⁸ Kognomen

10 Pregledom baze EDCS na dan 31. kolovoza 2023. O gentiliciju v. G. Alföldy 1969, str. 69, s. v. *Caesius*; OPEL vol. 2, str. 20, s. v. *Caesius*.

11 Poznat je oslobođenik *C. Caesius C. lib. Amarantus* s natpisa CIL 3, 8786, no postoji još zabilježenih pripadnika ove obitelji čiji se oslobođenički status može indicirati na temelju kognomena grčkoga podrijetla, kao *C. Caesius Corymbus* (CIL 03, 1948), *Caesius Polybius* (ILJug 2616), *Caesius Trophimus* (D. Demicheli 2021, str. 300).

12 G. Alföldy 1969, str. 96, s. v. *Maltinia*.

13 Uz ovaj natpis tu je i CIL 3, 2425.

14 ILJug 2017 (Klis).

15 G. Alföldy 1969, str. 96, ss. vv. *Maltilius, Maltinia*.

16 J. J. Wilkes 1979, str. 71.

17 H. Solin – O. Salomies 1994, str. 83, s. v. *Funius*.

18 O rasprostranjenosti ovoga imena na europskome tlu v. OPEL vol. 2, str. 120, s. v. *Epitynchanus*; H. Solin 2003, str. 855, s. v. *Epitynchanus*.

Philologus zabilježen je u Dalmaciji još samo jednom, i to na natpisu iz Salone.¹⁹ Ime bi moglo označavati djelatnost povezanu s poznavanjem jezika koju je ova osoba mogla obnašati kao rob. Kognomen *Amarantis* u ovoj varijanti dosad nije bio potvrđen u Dalmaciji, a i u Carstvu je dosta rijedak na latinskim natpisima.²⁰ Puno su bolje potvrđene inačice *Amaranthus* i *Amarantus*.²¹ Postoji, doduše, dvojba bi li trebalo ime *Amarantis* deklinirati po grčkoj ili po latinskoj deklinaciji, odnosno glasi li ovo ime u genitivu *Amarantidis* ili *Amarantis*. Potvrđeni su i jedan i drugi oblik, a mi smo se odlučili za onaj bliži grčkome jeziku, stoga u kroatiziranom obliku ovo ime glasi *Amarantida*.

Osim što početak natpisa ostaje nepoznat, brige zadaje i njegov kraj. Zbog oštećenosti spomenika i izlizanosti natpisa dva posljednja retka nisu najjasnija. Preposljednji redak započinje s oštećenim imenom *Primi[---]a* koji smo restituirali kao *Primitiva* s obzirom na duljinu oštećenoga mjesta.²² Ovo je ime dosta dobro potvrđeno u svim dijelovima Carstva, pa tako i u Dalmaciji gdje ga najviše ima tijekom kasnoga principata.²³ Potom je uklesana obavijest na koga se još odnosio ovaj spomenik. Vidljiva su slova LOC, što je vjerojatno kratica za *loc(um)*, odnosno grobno mjesto u akuzativu kao objekt glagola koji slijedi. Taj glagol je *dederunt*, od kojeg su ostala slova *[-]ede[-]unt*, a što bi se odnosilo na to da su postavljalice dale mjesto ukopa. Fraza *locum dedit* ili *locum dederunt* javlja se na pedesetak natpisa u Carstvu, a u Dalmaciji dosad nije zabilježena. Privatno darivanje²⁴ grobnoga mjesta u Saloni zabilježeno je sličnim frazama *locus dedit*, *loco dato*, *locum donavit* (*donaverunt*) ili *locus donatus*.²⁵

Nakon ovoga slijedi ime osobe kojoj je ovo darovano: *C(aio) Funi(o) Allo H[er]meti*. Navedene riječi nisu u istim padežima, odnosno trebalo bi očekivati dativ. Ispred gentilicija uklesano je maleno slovo C, što je sigla predimena *Caius*. To je jedino slovo na natpisu koje po veličini

ne prati redak u kojem je klesano, već je osjetno smanjeno. Gentilicij u obliku *Funi* je ili uklesan u genitivu ili je pokraćen te bi ga trebalo restituirati u *Funi(o)*. Iduća imena uklesana su u dativu, jedno se vidi u potpunosti, *Allo*, dok je drugo restituirano kao *H[er]meti*. Prvo je ime *Allus*, koje je vrlo rijetko u čitavome Carstvu,²⁶ a drugo je *Hermes*, teoforno ime koje je bilo popularno među robovima i oslobođenima.²⁷ Dakle, uklesan je jedan gentilicij u genitivu (*Funi*) te dva kognomena u dativu (*Allo* i *Hermeti*). Vjerujemo da je gentilicij uklesan u pokraćenome obliku te bi ga trebalo restituirati kao *Funi(o)*, pri čemu bi ta osoba imala dva kognomena (odnosno kognomen i agnomen) te bi se zvala *Caius Funius Allus Hermes*.²⁸ Isto tako, ne smije se odbaciti mogućnost da je slovo O od gentilicija *Funio* bilo uklesano na profilaciji ili izvan nje, a koja je u međuvremenu otklesana. Naime, čak i kod vrlo kvalitetno klesanih natpisa, kao što je ovaj, zna se dogoditi da klesar ne ocijeni najbolje količinu teksta pa onda slova kleše izvan natpisnoga polja, a sve kako ne bi morao prekidati riječ i prebacivati je u drugi redak. U tom bi slučaju restituciju ovoga imena valjalo pisati kao *Funi[o]*, no iako su šanse za takvo što izgledne, nemoguće je dokazati. Posljednja uklesana riječ na natpisu može se restituirati kao *s[ep]ulc[ri]*, što je hiperkorektno upisana riječ *sepulcri*. Bez obzira što je, gramatički gledano, uklesana na neobičnome mjestu, riječ *sepulcri* ima smisla jedino ako je shvatimo kao atribut objektu *locum* u sintagmi *locum sepulcri* (mjesto groba).

Spomenik bi najvjerojatnije valjalo datirati u 2. stoljeće. I dalje su prisutna *tria nomina*, no krajem prvoga, a posebice tijekom drugoga stoljeća, vidljiv je izostanak filijacije, što se vidi i kod oslobođeničke populacije koja ne navodi ime svoga bivšeg gospodara. Izraz *bene merenti* ili *benemerenti* vrlo je čest u kasnom principatu kada je uglavnom uklesan u kratlici B M, premda se javlja i ranije.

19 CIL 3, 2096.

20 OPEL vol. 1, str. 46, s. v. *Amarantis*; H. Solin 2003, str. 1154, s. v. *Amarantis*.

21 U Dalmaciji postoji nekoliko natpisa na kojima je spomenuto muško ime *Amarantus*, a jedan od njih (CIL 3, 8786) spominje osobu koja se zvala *C. Caesius Amarantus*.

22 Smatramo da za ime *Primilla* ima previše prostora, dok za ime *Primigenia* ne bi bilo prostora.

23 G. Alföldy 1969, str. 271, s. v. *Primitivus*.

24 Ne odnosi se na natpise na kojima je zabilježeno darivanje grobnoga mjesta odlukom gradskih vlasti (*locus datus decreto decurionum*) ili javno darivanje (*locus datus publice*).

25 CIL 3, 3175a; CIL 3, 3183b (nepoznata lokacija); CIL 3, 2022; CIL 3, 2100; CIL 3, 2386; CIL 3, 9237; CIL 3, 12982; AE 1989, 604 (Salona).

26 Potvrđeno je još na natpisu CIL 2, 1020 iz Luzitanije te na pečatima na opekama u Narbonskoj Galiji i Akvitaniji. V. OPEL vol. 2, str. 44, s. v. *Allus*.

27 G. Alföldy 1969, str. 215, s. v. *Hermes*. O popularnosti ovoga imena u gradu Rimu v. popis u H. Solin 2003, str. 368-380.

28 Postoji još nekoliko mogućnosti, ali svaka uključuje više pretpostavki od navedene: od toga da se radi o kognomenima koji nisu pripadali istoj osobi, već se odnosi na dva čovjeka, Gaja Funija Ala i Hermeta, do vrlo upitne mogućnosti da *Funi* treba shvatiti kao genitiv posvojni, odnosno da se mjesto ukopa daje Funijevim (robovima) Alu i Hermetu. U navedenim pretpostavkama nedostaje veznik *et* između imena *Allo* i *Hermeti*, za koji je teško da bi izostao na ovome mjestu.

Fragmenti iz Vukšića

Pedesetak metara od crkvice sv. Nikole prema zapadu, u Svetome Kaju, nalazi se stari zaselak Vukšići. Zaselak je naseljen, no nekoliko starih kuća napušteno je i danas su u ruševnom stanju. Na dvjema kućama koje se nalaze jedna uz drugu ugrađeno je više komada antičkih spolija, uglavnom dijelova arhitektonske plastike, a u svaku je od njih ugrađen i po jedan natpis. Radi se o fragmentima nadgrobnih spomenika koji su otklesani na mjeru koja je odgovarala graditeljima te s obzirom na mjesto ugradbe ni po čemu ne odaju ikakvu drugu funkciju osim čiste utilitarne. Lokacija navedenih kuća dvjestotinjak je metara sjeverozapadno od perimetra zapadnoga dijela Salone, a već spomenuta crkvice sv. Nikole značajan je lokalitet na kojem je pronađeno srednjovjekovno groblje.²⁹ Valja spomenuti i to da su prilikom istraživanja lokaliteta pronađeni antički natpisi koji su bili iskorišteni u sekundarnoj funkciji, a među njima svakako je najslavnija kasnoantička portretna stela Aurelija Valerina koja je bila poklopnica jednome od grobova.³⁰ Svi su ovi nadgrobnici natpisi nekoć pripadali Sjevernoj salonitanskoj nekropoli čiji su se krajnji zapadni rubovi vrlo vjerojatno nalazili u blizini.³¹

3. Ulomak stele Lucija Velija Gala

Na zapadnoj fasadi kamene kuće od koje je ostao samo njezin vanjski plašt, u desnomo dijelu iznad nadprozornika koji stoji centralno postavljen ispod sljemena, vidljiv je fragment epigrafskoga spomenika koji je poslužio kao građevinski materijal (sl. 4). Vidljiv je dio spomenika na kojem se razaznaje početak natpisnoga polja s ostacima natpisa (sl. 5). Natpisno je polje bilo uokvireno dvostrukom profilacijom (*cyma reversa*) koja je djelomično sačuvana s gornje i lijeve strane. Iznad nje vidljiv je ostatak friza. Friz je prikazivao niz životinja od kojih se razaznaju dva dupina. Desno od dupina vidi se ostatak još jedne figure ili ukrasa nalik na val. Desna strana fragmenta slabije je očuvana i na njoj nije vidljiva profilacija niti reljef s gornje strane. Natpis je vidljiv u trima redcima od kojih je moguće pročitati dva:

*L(ucio) Vellio L(uci) f(ilio) Vol(tinia)
Gallo dom(o) Tud(er)
[-----]+
-----*

Prijevod: *Luciju Veliju Galu, Lucijevu sinu, upisanome u glasački okrug Voltinia, podrijetlom iz grada Tuder* [-----]

Premda je sačuvani tekst dosta kratak, poprilično je informativan te saznajemo podatke sa svojevrsne »osobne karte« ovoga čovjeka. Radi se o strancu, podrijetlom iz italske kolonije Tuderera koji se nalazio u Umbriji (danas Todi). Ovo je ujedno i prvi spomen grada Tuderera na natpisima u Dalmaciji. Tuder je jedan od rijetkih gradova čiji su građani bili upisani u dva različita glasačka okruga (*tribus*), *Clustumina* (*Crustumina*) i *Voltinia*. Prva je *tribus* bolje potvrđena u natpisima te je u literaturi i dalje nejasno kako se *tribus Voltinia* javlja na teritoriju grada Tuderera. Oba se glasačka okruga javljaju i u obližnjem gradu *Car-sulae*, stoga je Ronald Syme smatrao da je ovaj fenomen povezan.³² Dosad su bila poznata samo dva spomenika koja imaju kombinaciju glasačkoga okruga *Voltinia* i grada Tuderera³³, dok je kombinacija *Clustumina/Crustumina* i *Tuder* bolje zastupljena.³⁴

Ime grada Tuderera na natpisu je u pokraćenom obliku *Tud(er)*, a među dosad pronađenim epigrafskim potvrđama imena ovoga grada dolazi i u punome obliku *Tuder* i u pokraćenome *Tud(er)*. Zanimljivo je da se ime *Tuder* ne deklinira, već i u ablativu, padežu kojim se označava podrijetlo, stoji *Tuder*, a ne *Tudere*.³⁵ Grad Tuder, odnosno njegovo područje, na natpisima su spomenuti tridesetak puta kao *Tuder* i *res publica Tudertium*, dok je jedan lokalitet na području municipija nosio ime *Vicus Martius Tudertium*.

Tribus Voltinia u Dalmaciji je potvrđena 11 puta, mahom među legionarima u 1. stoljeću.³⁶ Zabilježeni gradovi na tim natpisima koji su potpadali u ovaj glasački okrug su *Vienna*, *Viana*, *Philippi*, *Lucus Augusti*, *Aquae Sextiae*, dok trojici vojnika nije naveden domicil. U teoriji, neki bi

29 O istraživanjima ove crkvice v. članak Ante Piteše u monografiji *Starohrvatski Solin* (1992, str. 109–110).

30 ILJug 126 = Salona IV, 136.

31 To da je antičko groblje u blizini sv. Nikole pripadalo Sjevernoj nekropoli smatra i Jagoda Mardešić koja se poziva i na nešto ranije pretpostavke (J. Mardešić 2019, str. 141).

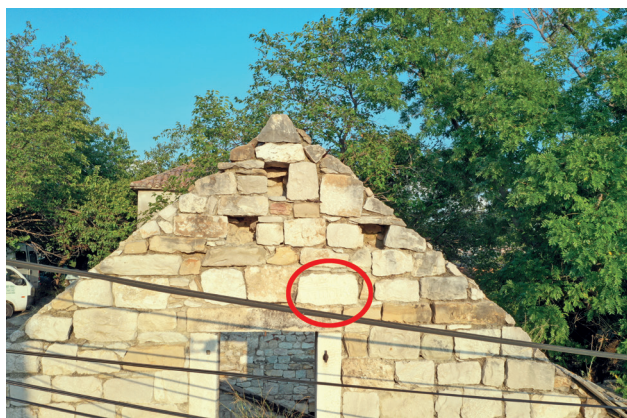
32 R. Syme 2016, str. 297.

33 CIL 6, 2559 (*Roma*); CIL 11, 4748 (*Vicus Martius Tudertium*).

34 *Clustumina*: CIL 11, 4659; CIL 11, 4750; CIL 11, 4750a; CIL 11, 5176; CIL 16, 20; AE 1994, 579; *Crustumina*: CIL 6, 213; CIL 6, 2382 = CIL 6, 32638; CIL 14, 4500.

35 Pojedine restitucije na bazi EDCS podržavaju čitanja *Tuder(e)* i *Tuder(tis)*, odnosno u prvom je slučaju stvoren ablativ prema analogiji s imenicama na -er u III. deklinaciji, a u drugom je slučaju stvoren kletik koji bi se mogao prevesti kao Tuderanin.

36 CIL 3, 2031; CIL 3, 2035; CIL 3, 8740; AE 1991, 1291 (*Salona*); CIL 3, 2714; CIL 3, 2717; CIL 3, 14933 (*Tulurium*); CIL 3, 9761 (*Aequum*); CIL 3, 2838; CIL 3, 13251; ILJug 2818 (*Burnum*).

Slika 4
 Položaj fragmenta stele Lucija Velija Gala na fasadi kuće u zaseoku Vukšići u Solinu

Slika 5
 Fragment stele Lucija Velija Gala

od njih mogao biti iz Tudera. Isto tako, može se s oprezom pretpostaviti da je Lucije Velije Gal bio vojnik, no bez ostatka teksta to se ne može potvrditi.

Gentilicij *Vellius* (javlja se i kao *Velius*³⁷) u ovakvome obliku nije poznat u Dalmaciji, ali javlja se jednom u Salonu u varijanti *Velius*.³⁸ Na području Umbrije, odakle je bio ovaj čovjek, zabilježen je gentilicij *Vel(l)ius*, a za dodatnu potvrdu podrijetla od posebne je važnosti natpis pripadnika Gradske kohorte koji se zvao Lucije Velije Firm (*L. Vellius Firmus*) na čijem je spomeniku navedeno da je bio iz Tudera.³⁹

S obzirom na spomen glasačkoga okruga i domicila, koji su na nadgrobnim spomenicima tuđinaca dosta česti tijekom ranog principata, mišljenja smo da bi se spomenik trebao datirati u 1. stoljeće.

4. Ulomak nadgrobnoga ili počasnoga spomenika

Na istočnoj fasadi jedne od napuštenih kuća u zaseoku Vukšići nalazi se ugrađen fragment nadgrobnoga natpisa (sl. 6). Prilikom ugradbe zakrenut je 90 stupnjeva udesno, a nalazi se lijevo dolje od prozora, na otprilike 5 metara visine. Spomenik je prepiljen, a ovaj je dio sveden na dimenzije građevnoga bloka (sl. 7). Moguće da se još neki od ulomaka nalazi među blokovima kamena od kojih je kuća izgrađena. Desno od natpisa površina je grubo otučena po okomici, na mjestu gdje se nalazila profilacija koja je izlazila izvan ravnine natpisa. Ispupčenje profilacije

u prostor ustvari ne bi narušilo ravninu fasade, budući da su i drugi blokovi svojom vanjštinom neravni. Moguće je, stoga, da se radi o otprije upotrijebljenom komadu za čiju je prethodnu ugradbu bilo potrebno otklesati profilaciju. Takvih je primjera među epigrafskim spolijima mnogo na dalmatinskome području.

Ne može se pretpostaviti izvorna veličina spomenika, a kako se nalazi na nepristupačnome mjestu, nije izmjereno. Ipak, s obzirom na ostale blokove na fasadi, ulomak po svojoj visini (okrenut je tako da izgleda kao dužina) ima oko 30 – 35 cm, dok po dužini (ovdje visina) ima oko 20 – 25 cm. Vidljivi su ostatci slova u pet redaka, od kojih se mogu pročitati donja četiri:

 [------]+++[-]
 [------] +ariss-
 [im-] [-----]s et
 [------]um
 [------] r(es) p(ublica)
 [Salonitanorum?]

Na osnovi fragmenta vrlo je teško dokučiti za koga je spomenik bio postavljen. Ako je restitucija dviju sigla u zadnjem vidljivom retku točna, ta *res publica* je svakako *res publica Salonitanorum*, a moguća je restitucija i *reipublicae (Salonitanorum)*. Može se raditi o počasnome

37 Tako je naveden u H. Solin – O. Salomies 1994, str. 200, s. v. *Vel(l)ius*.

38 CL 3, 9393.

39 CL 11, 5176 (Perusia): [D(is)] M(anibus) / L(ucius) Vellius / C(ai) f(ilius) Clu(stumina) / [F]irmus / Tuder / mil(es) coh(ortis) XIII / milit(avit) ann(os) VII / vixit ann(os) XXV.

Slika 6
Položaj natpisnog fragmenta na kući u zaseoku Vukšići u Solinu

Slika 7
Fragment s ostacima slova

spomeniku za čije je postavljanje bila zaslužna gradska vlast, no moguće su i druge verzije čitanja. Dvojbu predstavlja prvi vidljivi redak, odnosno vrlo je važno je li slovo koje je oštećeno prije teksta *-ariss-* R ili L. Ako je slovo R, radi se o pridjevu *rarissimus/a*, koji je čest na nadgrob-nim spomenicima te bi ovaj spomenik valjalo svrstati u privatne nadgrobne spomenike. Radi se o pridjevu kojim će rijetko netko izvan užega kruga obitelji nekoga opisati (najčešće supružnici međusobno ili roditelji djecu) te je teško da bi takav spomenik bio počasni. Ipak, postoje natpisi koji imaju ovaj pridjev u kombinaciji sa spome-nom gradske uprave na kojima se navode patroni ili drugi gradski uglednici. S druge strane, ako je oštećeno slovo bilo L, tada je razumijevanje nešto lakše jer bi se odnosilo na nekoga tko je imao titulu *vir clarissimus* (ili u manjem broju slučajeva *femina clarissima*), što je službeni naziv za osobu iz senatorskoga staleža. Jedino što se ne uklapa u

epigrafsku praksu je to što ova titula gotovo uvijek dolazi u kratici VC.⁴⁰ Što god bilo rješenje, može se reći da je spo-menik komemorirao osobu od važnosti za zajednicu, što kratica R P snažno sugerira. Preciznu vremensku odred-nicu teško je postaviti na temelju ovoga fragmenta, no nećemo pogriješiti datiramo li spomenik u 2. ili 3. stoljeće.

Epigrafski spoliji na području Salone gotovo su neisc-rpna tema, budući da stalno pronalazimo nove o kojima se može pisati i nadopuniti postojeće znanje o životu u antičkom dobu. Iako smo daleko od poznavanja saloni-tanske svakodnevice, svakim natpisom dobivamo novi unos izravnih podataka o nečijemu životu ili povezanosti s drugim osobama. Ova su četiri natpisa gotovo slučaj- no izabrana, no njihovom je analizom ustanovljeno da

40 Pretragom EDCS baze velika većina natpisa koja spominje senatore ima ovu titulu u pokraćenoj verziji, dok je tek ispod 10 % onih koji imaju puni naziv. Isto se može reći i za natpise na kojima su spomenute pripadnice senatorskoga staleža.

su tri od četiri natpisa donijeli neke novine, ponajviše u onomastičkome smislu. Tako je onomastički korpus Dalmacije obogaćen za kognomene *Munita*, *Epitynchanus* i *Allus*, gentilicij *Funius*, dok je gentilicij *Vellius* potvrđen u takvoj grafiji. Potom, dobili smo i prvog poznatog stranca iz grada Tudera u našoj provinciji, a nova potvrda

gentilicija *Maltinius* u Saloni osnažuje pretpostavku da je ondje djelovala keramička radionica Lucija Maltinija Abaskanta. Nadamo se da će brojni recentno pronađeni salonitanski natpisi uskoro biti objavljeni, čime se naše spoznaje o ovome gradu i njegovim stanovnicima neće mijenjati samo statistički, odnosno kvantitativno.

Kratice

AE	= L'Année épigraphique, Paris
CIL	= Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
EDCS	= Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (http://www.manfredclaus.de/)
ILJug	= Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana
OPEL	= Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Budapest – Wien
Salona IV	= Inscriptiones de Salone chrétienne, IV ^e -VII ^e siècles, Split – Rome 2010.
VAHD	= Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- D. Demicheli 2017 Dino Demicheli, *Neobjavljeni i nepoznati rimskodobni natpisi iz istraživanja Ejnara Dyggvea u Šupljoj crkvi u Solinu*, *Tusculum* 10/2, Solin 2017, 175-197.
- D. Demicheli 2021 Dino Demicheli, *Nekoliko neobjavljenih natpisa iz lapidarija Arheološkog muzeja u Splitu*, *VAHD* 114/2, Split 2021, 287-319.
- J. Mardešić 2019 Jagoda Mardešić, *Stanje istraženosti sjeverne nekropole Salone*, *VAHD* 112, Split 2019, 127-150.
- A. Piteša 1992 Ante Piteša, *Starohrvatsko groblje kod sv. Nikole u Solinu*, u: Emilio Marin (ur.), *Starohrvatski Solin*, Split 1992, 109-110.
- M. Sanader – D. Demicheli 2017 Mirjana Sanader – Dino Demicheli, *An early Christian service of ostiarius on an unpublished sarcophagus with the inscriptions from Šuplja crkva site in Solin (Salona)*, u: D. Demicheli (ur.), *Illyrica antiqua II. In honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, 253-264.
- H. Solin 2003 Heikki Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*, Berlin – New York 2003.

- H. Solin – O. Salomies 1994 Heikki Solin – Olli Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim – Zürich – New York 1994.
- R. Syme 2016 Ronald Syme, *Rome and Umbria*, u: Federico Santangelo (ur.), *Approaching the Roman Revolution. Papers on Republican History*, Oxford 2016, 272-338.
- J. J. Wilkes 1979 John J. Wilkes, *Importation and manufacture of stamped bricks and tiles in the Roman province of Dalmatia*, u: Alan McWhirr (ur.), *Roman Brick and Tile Studies in Manufacture, Distribution and Use in the Western Empire*, BAR International Series 68, Oxford 1979, 65-72.

Summary

Ana Demicheli – Dino Demicheli

Four epigraphic spolia *in situ* in the Šuplja church and the Vukšići area in Solin

Keywords: Salona, epigraphic monuments, spolia, onomastics, Tudar

The article presents four previously unpublished epigraphic monuments that were found in the area of today's Solin, and once belonged to Salonitan eastern and northern necropolis. All of them were found as spolia, and there are three fragments and one complete monument. Two monuments are built into today's abandoned and crumbling houses in the Sveti Kajo (Vukšići) area of Solin, while the other two are built into the floor of the narthex of the early Christian basilica known as Šuplja crkva site. All four monuments are sepulchral, and the names of seven people are read on them. From an onomastic point of view, the repertoire of names in Dalmatia has been enriched by several new names (*Funius*, *Allius*, *Epitynchanus*, *Munita*), and there is also confirmation of the Italic toponym Tudar, which has also not been recorded in Dalmatia before. These inscriptions can be dated from the 1st to the 3rd centuries.

Translated by Ana Demicheli and Dino Demicheli

